

KADIN, NAMUS VE BOŞANMA ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

A SOCIOLOGICAL ASSESSMENT ON WOMEN, HONOR AND DIVORCE

Prof. Dr. Dolunay ŞENOL

Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0003-3716-0430

Sümeyye KILIÇ

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0001-7383-2754

Özet

Toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkinin, kadınların evlilik ve boşanma deneyimleri üzerindeki etki ve sonuçlarının anlaşılmasına çalışıldığı bu çalışmada, boşanmış on iki kadınla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve görüşmelerde çalışma için özel olarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Eril ideoloji ve cinsiyet rolleri doğrultusunda kadının; özel alan, annelik, beden ve namus çerçevesinde algılandığı ve değerlendirildiğini söyleyebilmek mümkün. Buna göre evlilik öncesi, evlilik ve boşanma sonrası tüm süreçlerde kadının yaşamının bu ideolojik temelleri esasında düzenleme, disipline edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Eğitim ve çalışma hayatına erişimde erkekler kadar fırsat ve imkân eşitliği tanınmayan kadınların, evlilik ve boşanma süreçlerinde de buna bağlı olarak çok daha ağır tablolara karşılaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. Toplumsal cinsiyete bağlı olarak boşanmanın, kadınlar açısından erkeklerden farklı sorunlar ve mağduriyetler ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada eşlerinden ayrılmış olan kadınların boşanma öncesi, boşanma süreci ve sonrasında yaşamış oldukları sorunlar sadece görüşme grubuna dâhil olan kadınlarla olan görüşme verileri üzerinden değerlendirilerek sosyolojik bakış açısı ile yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Beden, Namus, Boşanma, Toplumsal Cinsiyet

Abstract

In this study, in which the effect and consequences of gender roles and patriarchy on women's marriage and divorce experiences were tried to be understood, face-to-face interviews were conducted with twelve divorced women and a semi-structured interview from specially created for the study was used in the interviews. In line with masculine ideology and gender roles; It is possible to say that it is perceived and evaluated within the framework of private space, motherhood, body and honor. Accordingly, it is seen that women's life is tried to be organized and disciplined on the basis of these ideological foundations in all processes before marriage, after marriage and after divorce. It is inevitable that women, who are not given equal opportunities and opportunities in access to education and working life as much as men, face much more severe situations in marriage and divorce processes. Depending on gender, it is understood that divorce creates different problems and grievances for women than man. In this study, the problems experienced by the divorced women before, during and after the divorce

were evaluated only through the data of the interviews with the women included in the interview group and tried to be interpreted from a sociological point of view.

Keywords: Woman, Body, Honor, Divorce, Gender

1.GİRİŞ

Toplumsal gelişim ve değişimlerin yaşandığı toplumun en küçük birimi olan aile aynı zamanda bu değişim ve gelişmeleri yansıtan bir birim olarak da sosyolojik çalışmaların merkezinde yer almaktadır. Ekonomik, politik, kültürel tüm süreçlerle olan bağlantısı, topluma dair reflektif yapısı ailenin sosyolojik olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Kültürel özellikler bağlamında ailenin ve aile özelinde “kadın” olgusunun tüm yönleriyle analizi ve toplumsal olarak konumlandırılışı aileye ilişkin tüm süreçlerin cinsiyete duyarlı bakış açısıyla mümkün olmaktadır. Bora (2008: 26), cinsiyetle ilişkisi yokmuş gibi görünen sorunlara bu açıdan bakıldığında, ilk görüntünün yanlış olduğunun fark edileceğini ifade etmektedir. Aile, eğitim, çalışma yaşamı, sağlık, çevre, siyaset ve bilime kadar uzanan toplumsal hayatın her alanını ve her aşamasını kapsayan bu geniş yelpazede sorunların analizi ve değerlendirilmesi cinsiyete duyarlı bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Üstelik ataerkil bir toplumda eril kodlarla örülen bu yapıların, toplumsal cinsiyetten bağımsız olarak değerlendirilmesi büyük bir yanılıgyı beraberinde getirmektedir.

Ataerkinin tüm toplumsal yapı ve olaylara sirayet etmesi, kadın ve erkeğin ele alınışından, yaşadığı, yaşamakta olduğu ve yaşayacakları sorunlardan muaf olmayacaklarının anlaşılması noktasında son derece önemlidir. Doğum, evlilik ve ölüm gibi insan yaşamının önemli dönüm noktalarında son sözü yaşanan coğrafya, benimsenen değerler ve kültürel faktörler söylemekte, kararlar bu değerler ekseninde şekillenmektedir. Nitekim Timur (1972); evliliğin, ailelerin ittifakı olarak tanımlandığı toplumlarda eşini seçme inisiyatifinin kadında olmadığını altını çizmektedir. Bir kadının kiminle, nasıl ve neden evlendiği, nasıl boşandı ve boşanmanın ardından neler yaşandığı sorularının cevabı Türkiye'nin doğusunda farklıyken batısında çok daha farklı olabilmektedir. Bölgesel birtakım farklılıklara rağmen belli temel değerlerin mevcut olduğunu bilmekle birlikte yaşamın önemli dönüm noktaları olan bu durakların ve yaşananların cinsiyetle olan bağlantısını ortaya koymak bu çalışmanın temel amacıdır.

Kadın ve erkeğin ele alınışında dikotomik ve hiyerarşik yapıların geçerliliği tüm toplumsal kurumlarda olduğu gibi aile, evlilik ve boşanma süreçlerinde de her daim asimetrik bir yapıya ve ilişkilere gebedir. Sorunlardan yola çıkarak eşitliğin hangi noktalarda bozulduğunu konuşmanın çözüme bir adım daha yaklaştıracığına duyulan inanç bu çalışmaya ilham olmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Beden, Namus ve Eril Denetim

Evlilik kadar doğal bir süreç olan boşanmanın kadınlar açısından girift bir süreci beraberinde getirmesi, toplumsal bir soruna dönüşen kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri, kadına olan bakış açısının kültürel ve ideolojik temellerini gündeme getirmektedir. Evlilik kadın ve erkeği farklı dinamiklerle bir araya getirmekte süreç, taraflar açısından farklı gerekçelerle ilerlemekte ve boşanmanın ardından yaşanan ayrılığa ek olarak geleneksel ideoloji

tarafları farklı yol ayrımlarına da sürüklemektedir. Pollack (2002: 635), boşanmanın ailenin tüm üyeleri ile birlikte, uzatılmış aileyi ve aile ile ilişki içinde olan herkesi satranç tahtasındaki parçalar gibi yeniden düzenlediğini belirtmekte, olayda farklı ve şaşırtıcı payları ve rolleri olan bir dizi yeni oyuncunun da sahneye çıkabileceğinden bahsetmektedir.

Boşanmanın ardından ortaya çıkan yeni düzenlemede payları ve rolleri olan bu yeni oyuncuların kadın ve erkek üzerindeki etki ve baskılarının sürecin en başından itibaren asimetrik olması kaçınılmazdır. Toplumsal cinsiyet rolleri evlilik süresince olduğu gibi evlilik akdinin son bulmasıyla da kadın ve erkeğe cinsiyetlerine özgü sorumluluklar yüklemekte, toplumsal baskı süreçleri taraflar için orantısız olarak işletilmektedir. Cinselliğin denetimi bugün olduğu gibi geçmişte de kadın özelinde ağırlık kazanmakta, kadının denetimin nesnesi olarak sabitlenmekte olduğu anlaşılmaktadır. Cinselliğin tarihi isimli kitabında Foucault (2016: 219); kadınlar için tüm cinsel etkinliklerinin evlilik ilişkisi içerisinde yer alması, erkeklerin tek partnerlerinin olması, zina durumunda hem özel hem de kamusal alanda yaptırımlar uygulanması gibi zorunluluklar sıralanırken; erkekler açısından cinsel etkinliklerin yalnızca meşru eşleriyle olması yönünde bir zorunluluğun bulunmadığını ifade etmektedir.

Kadın cinselliğinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de denetime tabi olması ve denetimin erkek eliyle sağlanması iki cins arasındaki aidiyet ve hâkimiyet bağlarının niteliğini ortaya koymaktadır. “Çünkü karı kocasına aitse de erkek kendisinden başka hiç kimseye ait değildir”. (Foucault, 2016: 220).Kadın cinselliğinin denetimi konusunda evlilik öncesinde ve evlilik süresince var olan baskıların evliliğin bitişiyle birlikte artmasını kadın ve namus arasında kurulan bağla açıklamak mümkündür. Kadın cinselliğinin bireysel değil kolektif denetimi üzerinde duran Kandiyoti (2015: 81)’ye göre toplu denetimin önemli bir nedeni, kadının iffeti ile aile ya da sülalenin şerefi arasında kurulan bağlantıdır. Buna göre kadınlara, herhangi bir yanlış davranış nedeniyle bütün bir topluluğa, sülaleye ya da aileye utanç ya da şerefsizlik getirecek kadar büyük olumsuz bir güç atfedilmiştir. Kadın üzerinden tanımlanan iffet ya da iffetsizliğin bütün aileyi ya da sülaleyi çemberine alan bu gücün kaynağı kadın ve bedeni özdeşleştiren bu ideolojide gizlidir.

Howson (2005: 15), Freund’un da altını çizdiği üzere Platon’un yaptığı ruh-beden ayrımının, Hristiyanlıkta bedenin günahın kaynağı olduğuna yönelik inancın ve Kartezyen düalist düşünce yaklaşımının Batı düşünce sistemi içerisinde bedene ilişkin algılamaların biçimlendirilmesinde kritik bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu ideolojiler temelde kadın/erkek, akıl/doğa, ruh/beden ikiliklerinden beslenmekte ve dinsel öğretiler beden dolayımında tanımlanan kadının tehlikeli bir varlık olarak erkek eliyle denetlenmesini salık vermektedir. “...kadın bedenini cazibe ve ayartma gücünün bir bileşkesi olduğu hem kadınlar hem de erkekler, herkes tarafından bilinip kabullenilir” diyen Bourdieu (2019: 45) bu yolla bedenin kontrolü rasyonel nitelikleriyle ön plana çıkan cins olarak erkek tekeline verildiğinden bahseder. Buna göre kadınlık ve erkekliğin kültürel tanımlamaları da dini referanslardan, bedeni şekillendiren temel ideolojilerden bağımsız değildir. Berktaş (2014: 11), ataerkil sistemin ortaya çıkması ve kadının beden ile özdeşleştirilmesini, Hristiyan öğretilerde bulunan ruh/beden şeklindeki hiyerarşik ikilemden güç almasıyla açıklamakta ve böylece beden ile özdeşleşen kadının denetimin öznesi kılındığını belirtmektedir. Berktaş (2014: 26), kadının denetimi konusunda yalnızca Hristiyanlık’ın değil, tek tanrılı dinlerin ortak özellikler

taşıdığına dikkat çekerek, erkek üstünlüğüne dayanan ataerkil sistemin kurumsallaşmasını, tek tanrılı dinlerde kadın ve erkeğin katı biçimde ayrıştırılmış olmasına bağlamaktadır.

Demez (2005: 130-132) atasözleri ve deyimleri Bourdieu'a atıfta bulunarak günlük yaşamın pratik görünüşleri ve kültürün somut alanı olarak değerlendirir ve kadın bedeninin denetimi ve namusla olan ilişkisini atasözleri üzerinden ortaya koymaya çalışır. "*Adamı ar avradı er zapteder*", "*Kadını eri, peyniri deri saklar*", "*Avrat attır, gemini boş tutma*", "*Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz*", "*Dul kadının eteği uzundur.*" vb. şeklindeki atasözlerinin alt metninde kadının kocası tarafından korunmaya, denetlenmeye muhtaç olduğu, sürekli olarak kontrol edilmesinin gerekliliği, olası yanlış hareketlerine karşın sürekli baskı altında tutulması, ilk fırsatta vefasızlık yapabileceği ve eşi olmadan korunmasız olacağı için herkesin yararlanmak isteyeceği ifade edilmektedir. Kadının denetimi, irrasyonel ve tehlikeli bir varlık olmasıyla gerekçelendirilmekte ve özel alanda kontrol altında tutulmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuçta "*ilahi güç, ta en başında kadının doğasını ev içi işlerine erkeğinkileri ise dışarıdakilere uyarlamıştır.*"... "*bu dağılımı değiştirmek, bir etkinlikten öbürüne geçmek, bu nomos'a karşı çıkmaktır; hem doğaya karşı gelmek hem de yerini terk etmektir.*" (Foucault, 2016: 228-229).

Kadının özel alanla ve özel alana ilişkin sorumluluklarla tanımlanması bir doğa kanunu olarak addedilmekte, bu doğal iş bölümünün aksaması "yerini terk etmek" olarak algılanmaktadır. Böylece kadının eğitim, siyaset, ekonomi, hukuk gibi kamusal alana dair kurumlarla olan bağlantısı zayıflatılmaktadır. Kadına bakışın çerçevesini belirleyen bu düşünsel altyapıda, kadın cinsiyetle bağlantılı olarak hayatın her alanında ve evlilik de dâhil olmak üzere tüm kurumlarla ilişkili olarak farklı mağduriyetler yaşamakta ve bu çalışma özelinde boşanma ile ilgili mağduriyetlere bir parantez açılmak istenmektedir.

2.2. Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Evlilik

Günümüzde kadınların karşı çıktıkları ve mücadele etmek zorunda kaldıkları pek çok sorun, kadın ve erkek kimlikleri ve rolleri konusunda toplum ve kültür tarafından belirlenen ön kabuller ve kalıp yargılarla, diğer bir deyişle toplumsal cinsiyetle ilişkilidir (Berktaş, 2014: 16). Kadın sorunlarının toplumsal cinsiyetle olan bağı doğrultusunda kadının mevcudiyetini özel alanda kurgulayan bu anlayışın izlerinin, ötekilerin dünyası olarak ev ve aile yaşamındaki yansımalarının tespiti, kadının ailedeki konumuna ışık tutulmasını sağlayacak olmasının yanında bu marjinal dünyanın puslu pencereleri ardında hüküm süren eril denetimin sistematiğinin kavranması açısından önemlidir. Kültürel ve dinsel imgeler kadını aileye yaklaştırırken, erkeği bu alandan ayırmakta ve uzaklaştırmaktadır. Kadın özel alana aittir ve özel alan kadın içindir. Kadın imgeleri eril ideolojinin kaleminden çıkmakta, özel kamusal ayırımına ek olarak bu alanlardaki işleyişi ve sınırlarda aynı ideolojinin ürünleri olarak somutlaşmaktadır. Berktaş (2014: 17) bu imgelerin benimsenmesinde imgeleri mutlak, değişmez ve kutsal olarak vazeden dinlerin etkisine vurgu yapmaktadır. Kutsallık bağlamında beliren imgeler kadının hem özel alanda hem de kamusal alandaki varlığını ve hareketini kısıtlamakta hem de eril denetimin sürdürülebilirliğini desteklemektedir. Dolayısıyla kadın kendine ait olarak kodlanan alanda da eril ideolojinin belirlediği çizgiler arasında devinmektedir. Aile, evlilik ve toplumsal cinsiyet üçgeninde devinen kadının bu alana ilişkin deneyimleri ve sorunları hem evlilik hem de evlilik sorası süreci kapsamaktadır.

18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan Aydınlanma teorisi ve Sanayi Devrimi gibi tarihi dönüşümlerle ortaya konulan özel-kamusal ayrımı, bugün hala ahlaki, toplumsal ve siyasi hayatın tesis edilmesinde ve niteliksel değerler olarak akıl dışılığın ve ahlakın özel alan ve kadınla özdeşleştirilmesinde etkili olmaktadır (Donovan, 2015: 25-67). Ahlakın ve bedenin kadınla özdeşleşmesi kadının özel alan sınırları içerisinde tutulması ve buradaki denetimi aklın temsilcisi olarak erkek tarafından sağlanmasını anlaşılır kılmaktadır. Özel alanın temsiliyeti kadına aittir ve bu temsiliyetin niteliği erkekle ve erkeklikle doğrudan ilişkilidir. Namusun simgesini kadına devreden ideoloji, denetiminden ise erkeği mesul tutmaktadır. Toplumsal cinsiyet, özel alan ve evlilik üçgeni içerisinde kadın kamusal alanın kurucu öğelerinden olan eğitim ve ekonomik süreçlerinden uzaklaştırılmakta ve kadın tarafında yoğunlaşan eşitsizlikler belirlemektedir. Nitekim Engels (2017: 87), “*Kadın-erkek arasında daha önceki toplumsal durumlardan bize miras kalmış bulunan eşitsizlik hiçbir zaman, kadının iktisadi baskı altında oluşunun nedeni değil, sonucudur*” demektedir.

Evlilik içerisinde kadının erkeğe tabi durumu ve denetimin nesnesi oluşu Berktaý'ın (2014: 17) deyimiyle “*kendi adlarını kendilerinin koyması*”na engel teşkil etmekte, kadını erkeğe bağımlı hale getirmektedir. Bu bağımlılığın en önemli boyutunu kadının ekonomik süreçlerden dışlanması oluşturmaktadır. Kadının ekonomiden dışlanmasının temelini ise yine kadının yönetiminde olduğu gibi paranın yönetiminde de erkeğin öncelenmesi bulunmaktadır. “*Modern karı-koca ailesi açık ya da gizli, kadının evsel köleliği üzerine kurulmuştur. Günümüzde erkek ailenin dayanağı olmak ve onu beslemek zorundadır, bu durum ona hiçbir hukuksal ayrıcalıkla desteklenmeyi gereksinmeyen, egemen bir otorite kazandırır. Aile içinde erkek burjuvadır; kadın proletarya rolünü oynar*” (Engels, 2017: 87). Erkeğin evi geçindirme rolü ile elde ettiği egemenlik kendi konumunu güçlendirirken kadının bağımlılığını artırmakta ve kadına ekonomi ile ilgili süreçlerden el çektirilmesi sağlanmaktadır.

Ekonomik bir güce sahip olmayan kadının evlilik içerisinde olduğu gibi boşanma ile de ayrı bir mağduriyet yaşaması kaçınılmaz olmaktadır. Ataerkil toplumlarda kadının miras hakkının erkeğe denk olmayışı, eğitim ve çalışma hayatına olan mesafesi, kadını hayatı boyunca bir erkeğin güdümünde yaşamaya zorlamakta ve bu noktada boşanmak kadın için erkekten çok daha farklı mağduriyetler yaşamasına neden olmaktadır. ***Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*** isimli çalışmasında Engels'ın, Antik Romada gens, kadın ve miras hakkındaki anekdotları kadının konumlandırılışının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Miras hakkının agnatuslar (erkek tarafından akraba) sonra çocuklar ve çocuklardan gelen erkek soyuyla sınırlandırılması, kadının evlilikle birlikte yasal akrabalık haklarını yitirmesi hem kendisi hem çocuklarının babasının ve babasının erkek kardeşlerinin mirasçısı olamaması, mülkün sahibini erkek olarak doğrulamaktadır. Ayrıca kadına boşandıktan sonra koca vasiyetnamesi ile gens dışında evlenme hakkı verme yetkisi de yine erkektedir (Engels, 2017: 142-147). Kadının ikinci evliliğine ilişkin izin inisiyatifinin erkekte oluşu erkeğin hem mali alana hüküm gücünü göstermekte hem de kadının hayatını evlilikten sonra dahi belirleme yetkisi ile açıklanabilmektedir. Özel alanın eril denetime ve kadının da erkeğe tabi oluşu, kadın ile erkek arasındaki bağın boşanma ile tamamen kopmayışının anlaşılması noktasında oldukça önemli olmuştur.

Elisabeth Cady Stanton tarafından 1848 tarihinde kaleme alınan Duygular Bildirgesi'nde (Declaration of Sentiments) 15 maddeden oluşan şikâyetlerin ilk ikisi dışındakiler kadının kocasının vesayeti altında bulunmasının adaletsizliğine ilişkindir (Donovan, 2015: 31-32):

“Evlendiklerinde, erkek kadını yasanın gözündeki ve kamusal hayatta öldürür. Kadının mülkü üzerindeki tüm hakları ve hatta kazandığı parayı bile alır... Evlilik anlaşmasında, kadın kocasına karşı itaatkâr olacağı üzerine söz vermeye zorlanır. Erkek kadının...efendisi olmaktadır-kanun, erkeğe kadının özgürlüğünü elinden alma ve onu cezalandırma hakkını vermektedir.”

Bildiride yer alan diğer şikâyetler toplumsal önyargılara ilişkindir. Kadınların tıp, hukuk gibi belli mesleklerden dışlanmaları, namus konusundaki çifte standartlar, kazanç getiren işlerden uzak tutulmaları gibi önyargıların kadına boyun eğdirilmeye yönelik olduğu ifade edilmektedir (Donovan, 2015: 32). Kadının bugün yaşadığı sorunların geçmişte de farklı olmaması kültürün toplumsal cinsiyetle ilgili kodlarının gücüne dair önemli ipuçları vermektedir.

2. 3. Boşanma Sonrası Kadın

Kadınlığı, beden, doğa ve özel alanla birlikte kuran eril ideolojinin kadına biçtiği en önemli rol anneliktir. Toplumsal hayatta anne ve eş olarak var olan kadın bu rolleri aracılığıyla değer bulmakta ve kadınlık çoğu kez annelik bağlamında tanımlanmaktadır. Kadına yönelik beklentiler ve doğrular anneliğin icrasına ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumun “anne”den beklentisi çocuklarına sahip çıkması, eşine ve yuvasına sadık bir eş olmasıdır. Kadın için formüle edilen bu denklemde boşanma ile birlikte dengeler değişmekte, kadın eril ideolojinin kendisi için atadığı konumu terk ederek eril denetimin hedefi haline gelmektedir.

Ataerkil yapılanmalarda kadının hayatı üzerinde karar yetkisi ve belirleyiciliği olan erkektir. Çünkü akıl eril, beden dişil olarak kabul edilmektedir. Tüm karar mekanizmalarında dışlanan kadının boşanma ile ilgili talebi ve kararı mevcut sistemde kabul görmemekte, yadırganmaktadır. Karar merci olan erkektir ve kadının aldığı karar hem erkeğin hem toplumun nezdinde kabul görmemektedir. Evliliğin kurulması ve sürdürülmesinde önemli kararlar erkeğe ait kabul edilmekte, boşanma gerçekleşse dahi boşanma kararını erkeğin alması beklenmektedir. Dolayısıyla kadının boşanma talebi ya da kararı erkeğin kararı kadar saygı uyandırmamakta, olumsuz karşılanmakta, ideal eş olarak kadından beklenmemekte, kadının böyle bir karar vermesi durumunda toplum tarafından eleştirilmektedir. Uğur (2014: 310) ve Sarpkaya (2013: 42) çalışmalarında davayı açan tarafın kadın olması ve kadının eşinin kusurlarını idare edemediği için suçlandıklarını ifade etmektedirler. Arıkan (1996: 175) da ataerkil ilişkiler sisteminde kadının tek başına karar vermesi onaylanmadığı için boşanma gibi önemli bir konuda aktif davranarak evliliği sona erdirmeye yönelmesinin de onaylanmadığını belirtmektedir.

Kadının kendi hayatına ilişkin kararları bağımsız olarak alabilmesi ekonomik açıdan bağımsız olması ön şartı ile yakından ilişkilidir. Yapılan araştırmalar çalışan ve maddi açıdan bağımsız olan kadınların boşanmadan sonra çalışmayan veya herhangi bir geliri olmayan kadınlar kadar çok zorluk yaşamadıklarını göstermektedir. Uğur (2014: 307), kadınların gelir düzeyinin yalnızca boşanmaya karar verme sürecinde değil boşanma sonrasında yaşamlarını idame ettirebilmeleri bakımından da önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Sarpkaya (2013: 39)da çalışan boşanmış kadınların çalışmayan boşanmış kadınlara

göre daha olumlu koşullarda yaşadıklarını saptamıştır. Akoğlu ve Küçükkaragöz (2018: 168)'ün araştırma bulguları da boşanma sonrası kadınların ekonomik açıdan güçlük yaşadıkları yönündedir. Can ve Aksu (2016: 899) da boşanmanın ardından kadınların en sık karşılaştığı sorunların başında ekonomik sıkıntıların geldiğini ortaya koymaktadır. Arıkan (1996: 180) da boşandıktan sonra bir kadının yaşadığı güçlüklerin arasında ilk sırada ekonomik sıkıntıları saymaktadır. Çamur ve Arkadaşları (2015: 34) çalışmalarında kadınların boşanmanın ardından yaşadıkları mağduriyetin onların kabullenilmesinde bir avantaja dönüştüğünden bahsetmekte, kadınların bu durumu yardım sağlama noktasında kendi lehlerine çevirebildiklerine dikkat çekmektedirler.

Kadının yaşamını çevreleyen toplumsal cinsiyet normları boşanma ile birlikte kadın üzerindeki etkisini artırmaktadır. Bu normlar, kadının baskı altına alınmasının hem gerekçesi hem sonucudur. Kadın olarak rolleri belirlenen ve dışına çıkmasına izin verilmeyen kadının boşanmış kadın olarak sorumlulukları artmakta ancak mücadele gücü kısıtlanmaktadır. Böylece boşanma, kadını boşanmış kadın olarak daha ağırlaştırılmış bir süreçle yüz yüze getirmektedir. Kadın nedir? Nasıl olmalıdır? Neleri yapmalı ve nelerden uzak durmalıdır? sorularının cevabı kadın için zor olmakla birlikte boşanmış kadın için ikinci bir dezavantajı beraberinde getirmektedir. Toplumda kadın olmak bir dezavantaj iken boşanmış kadın olmak ikinci bir dezavantajın eklenmesi anlamına gelmektedir.

Arıkan (1996), "*Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*"nda çevre, aile baskısı ve erkeklerin tacizlerini ekonomik sorunlardan sonra yaşanan en önemli sorunlar olarak sıralamaktadır. Bu noktada kadın baskı ve tacizlerle baş etme stratejisi olarak "görünmez" olmayı tercih etmektedir. Alan araştırmaları, Kandiyoti (2013)'nin cinsiyetsiz bir kimliğe bürünmenin sembolik bir zırh işlevi gördüğüne yönelik söylemlerini desteklemektedir. Karakaya (2018: 286), araştırmasında boşanan kadınların kadınsılıktan uzak giyim tarzı ve davranışlar gösterme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Sarpkaya (2013: 33) görüşme yaptığı kadınların çevreden gelebilecek baskı ve tacizlere maruz kalmamak için boşandıklarını gizlediklerini belirtmekte, görünen kadınların görünmez kadınlara dönüşmelerinin toplumsal izolasyon ve dışlanmışlıkla ilgili olduğunu belirtmektedir. Boşanma ve kültür ilişkisine yönelik araştırmasında Bulut, (2008: 115-116) kadınların yaşadıkları problemler karşısında etkin davranış göstermek yerine kültürel değerlerin beklentisine uygun şekilde, suskun, pasif ve itaatli olma eğiliminde olduklarına ve boşanma aşamasında çocuklarının geleceği ve çevresel tepkilere ilişkin kaygıların eşit düzeyde yaşandığına dikkat çekmektedir. Tüm bunları, toplumsal baskıların gücünün yansımaları olarak değerlendirmektedir.

3.YÖNTEM

Boşanmış kadınların evlenme ve boşanma süreçlerine odaklanan, fenomenolojik desende yürütülmüş olan bu çalışmada, toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkinin, kadınların evlilik ve boşanma karar ve deneyimleri üzerindeki etkisi ve sonuçları anlaşılmasına çalışılmıştır.

Yorumlayıcı anlayışa dayanan nitel geleneğin temel kaygısı; sınırlı olgu ve olayları olabildiğince derinlemesine ve betimsel olarak çözümlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 208). Nicel araştırmalar "ne" sorusu üzerinde yoğunlaşırken, nitel araştırmalar "nasıl" ve "neden" boyutları ortaya çıkarılmaya çalışılmakta ve bu sayede çalışmalara derinlemesine ve açıklayıcı bir anlayış kazandırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 35). Evlilik ve aile kurumu,

bu kurum içerisinde kadının konumlandırılışı, toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla ele alınması hedeflenen bu çalışmada kadınların evlenme ve boşanma deneyimleri, karar süreçlerindeki “nasıl” ve “neden” soruları ışığında sadece görüşmeye katılan kadınların ifadeleri üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme verileri sabit seçenekli cevaplamayı ve ilgili alanda derinlemesine giderek birleştirebilmeyi; analizlerin kolaylığı, görüşmeciye kendini ifade etme imkânı sunması, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlayabilme gibi imkânlar sağlamaktadır (Büyüköztürk ve Diğerleri, 2020: 159). Bu çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşmelerin sağladığı avantajlar göz önünde bulundurularak görüşmelerde araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu “Demografik Bilgiler”, “Boşanma Sebepleri ve Süreci”, “Boşanma Sonrası Yaşananlar” ve “Yeni Bir Evliliğe Bakış” olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmaya Amasya, Yozgat, Erzurum ve Ordu illerinden kartopu örneklem metodu ile ulaşılan toplam 12 boşanmış kadın dâhil edilmiştir. Boşanma sürecinin ve boşanmış kadın olmanın olumsuzluklarını yaşayan kadınların boşanma ile ilgili görüşmelere katılmaktan imtina etmeleri kartopu örneklem modelinin benimsenmesinde etkili olmuştur. Zira çalışmanın sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağı, kendilerine görüşmeci olmaları teklif edilirken söyleniyor olsa dahi boşanma sürecinde ve sonrasında farklı zorluklar yaşamış olan kadınların konu üzerinde konuşmak istememelerini anlayabilmek mümkün. Bu sebep ile de görüşmeyi kabul eden kadınların bir sonraki görüşmeciye görüşmeye ikna etmesi daha kolay olduğu için bu çalışmada kartopu örneklem modelinin kullanılması uygun görülmüştür.

Görüşmecilere ait bilgiler tablo1’de verilmiştir. Görüşmecilerin yaş aralığı 31-70, evlilik süreleri ise 2-32 yıl arasında değişmekte olup görüşmecilerin boşanma sebepleri şiddet, ihanet, alkol-uyuşturucu ve sorumsuzluk olarak özetlenebilir. Görüşmeciler G1, G2, G3 şeklinde kodlanmış, görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve yapılan görüşmeler görüşmecilerin izni alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Görüşme verileri deşifre edildikten sonra sosyolojik bakış açısı ile değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo.1. Görüşmeci bilgileri

	Yaş	Eğitim/Meslek	Çocuk Sayısı	Evlilik Süresi	Boşanma Nedeni
G1	50	Lisans/Öğretmen	2	22	İhanet
G2	41	Lisans/Öğretmen	1	5	Finansal Sorumsuzluk
G3	31	Lisans/Ev Hanımı	1	5	Uyuşturucu
G4	70	İlkokul/Ev Hanımı	3	30	Şiddet, Geçimsizlik
G5	39	Ön lisans/Ev Hanımı	3	11	Şiddetli Geçimsizlik
G6	49	Lise (Devam ediyor)/Ev Hanımı	3	24	İhanet
G7	45	İlkokul/Ev Hanımı	1	24	Alkol/Madde Bağımlılığı
G8	50	Okuryazar Değil/Ev Hanımı	4	7	İhanet
G9	43	İlkokul/Ev Hanımı	5	17	Sorumsuzluk
G10	33	Lise/Ev Hanımı	3	15	İhanet, Alkol
G11	59	Okuryazar Değil/Ev Hanımı	3	32	Şiddet
G12	31	Lisans/Öğretmen	1	2	Geçimsizlik

4.BULGULAR

Bu bölümde görüşmecilerin cevapları doğrultusunda yoğunluk kazanan ve ön plana çıkan konular, belirli başlıklar altında toplanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4. 1. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Annelik

Toplumsal cinsiyet özel alan başlığı altındaki tüm ev içi işler için anneyi yetkilendirmekte, çocuk bakımı ve eğitimi için sorumlu olarak anne tayin edilmektedir. Evlilik birliğinin devam etmesi ya da sonlandırılması bu yetki üzerinde herhangi bir değişikliğe sebep olmamakta, bilakis bu roller kadının boşanmadan sonraki hayatında daha belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Eşler arasında boşanmanın ardından da yazısız kanun niteliğinde geçerli olan bu durum kadının, çocukların bakım ve eğitiminden birinci dereceden sorumlu olarak annelik kimliğini bireysel kimliğin önüne koyması ve tüm kararları bu rolünü göz önünde bulundurarak gerçekleştirmeye çalışması şeklinde gerçekleşmektedir. Görüşme grubundaki kadınlardan birkaçının ifadeleri fikir vermesi açısından aşağıda verilmiştir:

G1: “Eski eşim oğlumla hiç ilgilenmediği, arayıp sormadığı için onunla psikolojik olarak ilgilenmek zorunda kaldım. Yani psikolojik destek aldım oğlum için. Çünkü oğlum depresyona girdi. Babası asla ilgilenmedi ki..”.

G2: “Oğlumun hem bakımı hem psikolojisi hem de tek ebeveyn olmanın beden olarak yorgunluğu ve psikolojisi çok ağırdı”.

G3: “Onun hiç umurunda olmadı, çocuk da bendeydi zaten, aylarca çocuğu hiç görmedi zaten. Çocuk onu aradı aradı durdu. Bir yıl boyunca ne geldi ne aldı çocuk mesela 9 ay görmedi babasını bende dedim ki çalışmaya gitti falan ne yapayım. Ben alsın götürsün bir şey demiyorum ki ama karşı taraftan öyle bir talep falan da olmadı. Onun çocuğum, çocuğum demesi gerekirdi.”

Çocuğun bakım ve eğitiminden annenin sorumlu olduğuna yönelik algılar kadınların evlenme ve boşanma süreçlerindeki konumlarını belirlemekte, kadınlar açısından boşanma, evlilikteki sorumlulukların artarak devam etmesine sebep olmaktadır. Bu da kadınların boşanma sonrasında çocuklarına hem babalık hem de annelik yapmaları/yapmaya çalışmalarına kadar uzanmaktadır. Böylece boşanan kadın eşi ile ilgili yaşamış olduğu sıkıntıları bir tarafa koyarak boşanmanın kendisine ve çocuğuna getirmiş olduğu maddi ve manevi bir yükün de altına girmek durumunda kalmaktadır.

4.2. Çocuklarını Okursa, Çalışırsa Bana Bakar

Görüşme yapılan kadınların birçoğunun boşanma kararını vermelerinde, çocuklarının artık çalışıp para kazanabilecek yaşa gelmelerinin etkisi gözlenmekte, kadınlar boşanmayı daha çok çocukları sayesinde hayata tutunabileceklerini düşündükleri zaman gerçekleştirebilmektedirler. Çocuklarının okuması, çalışması, hayatlarını kurtarması kadınların sorumluluklarının bir kısmından kurtulmaları anlamına gelmektedir. Ayrılma süreci ile birlikte çocuklarına hem anne hem de baba olmaya çalışan bu kadınlar, çocuklarının büyüüp kendi ayakları üzerinde durmaya başlamaları ile birlikte birtakım sorumluluklarını çocuklarına, özellikle de erkek çocuklarına devretmeye başlamaktadırlar. Böylece kadınların evli iken eşlerine olan bağımlılıkları boşanma süreci ile birlikte babalarına, erkek kardeşlerine, bir süre sonra da erkek çocuklarına karşı gelişmeye başlamaktadır. Ataerkil yapılanmanın sosyalizasyon sürecinde içselleştirdiği bu durum kadın tarafından da olması gereken olarak algılanmaktadır. Bu noktada kadının bağımsız bir birey olarak hayatını sürdürememesinde

sadece ataerkil yapılanmayı sorumlu tutmak yerine yine ataerkil yapılanmanın sonuçlarından olan kadının eğitim ve gelirin azlığının payını da göz ardı etmemek gerekir. Bu gerçekliği kadınların ifadelerinde de görebilmek mümkün:

G6: “Bir tane kızım var üniversite okuyacak inşallah, kızımı okutacağım Allah nasip ederse inşallah bana bakar, bakmazsa ben ölüyorum (gülüyor).”

G7: “Oğlum askerden yeni geldi, çalışmaya da başladı, o olmasa zaten biz ayakta duramazdık çok şükür ki eli iş tuttu da kimseye muhtaç olmuyoruz.”

G11: “Çocuklarım destek oldular, oğlum büyüyene kadar çektim, oğlum büyüdüktan sonra dayanamadı, aldı getirdi beni. Eskiden de beni götürecek biri olsaydı yine çıkardım çekilecek gibi değildi de sahibim yoktu o zaman. Ne zaman ki oğlan büyüdü çeki çıkardı beni işte kızım.”

Bu noktada edinilen bilgiler, kadınların tüm hayatlarını çocuklarına adanmalarını anlaşılır kılmaktadır. Çocuklarının olması kadınlara güç kuvvet verdiği gibi onların boşanma ile artan yüklerini bir süre sonra üzerlerinden kısmen de olsa almalarını sağlamaktadır. Özellikle erkek çocukları büyümeye başladığında kadınlar onları eşlerinin yerine koymakta kendilerini yaşamış oldukları her türlü mağduriyetten kurtaracağına inanmaya başlamaktadırlar. Bu durumda küçükken her türlü zorlukla mücadele ederek kendilerine baktıkları çocuklarını bir süre sonra kurtarıcı olarak görmeye başlamaktadırlar. Bu da kadınlar açısından bağımlılığın bir başka şeklinin başlaması anlamına gelmektedir.

4.3. Çocuklar Babanıdır, Bırak Gel!

Ataerkil gelenek içerisinde çocukların babaya ait olduğu görüşünden hareketle, boşanmanın ardından, çocuklar kadının ailesi tarafından kabul görmemekte, görüşmecilerin birçoğunun aileleri ile çocukları arasında tercih yapmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Ekonomik güce sahip olmayan kadınların aile yanına dönmeleri çocuklarından ayrılmaları şartına bağlanmakta ve boşanmanın bir sonucu olarak kadın çocuklarından da uzaklaşmak zorunda kalabilmektedir. Boşanma halinde çocukların aileler tarafından kabul görmemesiyle birlikte kadının önünde iki seçenek belirlemek; ya çocuklarından uzaklaşarak ailesinin yanına dönmesi gerekmekte ya da aile desteği olmaksızın çocuklarıyla bir hayat kurmak zorunda kalmaktadır. Ancak her iki durumda da kadını bekleyen farklı zorluklar ve tercihlerine bağlı mağduriyetler de söz konusu olmaktadır:

G4: “Ben ayrılmak isteyince kardeşlerim baştan dediler, çıkacaksan çık gel ama biz onun tohumlarına niye bakalım, biz sana bakarız onları bırak gel diye. Ha ben evlatlarımdan geçemedim, geçemem o ayrı.”

G6: “Benim çocuğum daha 3-4 yaşındayken babasına vermek zorunda kaldım, ailemin hepsi istedi ver diye benim çok zoruma gitmişti (ağlıyor). Mahkeme bana vermişti hâlbuki çocuklarımı ama mecbur kaldım çünkü hep itip kakıyolardı, istemiyorlardı, en iyisi bağına taş basacaksın çocukları babasına vereceksin dedim.”

G8: “Ailem destek olsaydı çok farklı olurdu, çok farklı yerlere gelirdim. Çok isterdim destek olmalarını ama onlar çocuklarını bırak dön dediği için ben de dönmediğim için hiç destek olmadılar. Çocuklar onun çocukları at üstüne gel dediler ama nasıl bırakayım evlat bırakılır mı bırakamadım, kıyamadım. Süründüysek beraber süründük, aç kaldıysak beraber kaldık ama bırakmadım bırakmam da.”

Bazı aileler kızlarının boşanıp eve dönmesini ancak çocukların babada kalması şartı ile kabul etmektedirler. Bu düşüncenin temelinde ataerkil zihniyetin olduğu dikkati çekmektedir. Soyun erkekten devam ediyor olması, çocuğun babasının soy ismini taşıyor olması, çocuğun asıl sahibinin baba olduğu düşüncesi, çocuğun erkeğin soyunu sürdürüyor olduğuna inanç gibi gerekçelerle aileler kızları boşanırken çocuklarını babalarına bırakma şartı getirebiliyorlar. G4 numaralı görüşmecinin “*Onun tohumlarına biz niye bakalım, biz sana bakarız, onları bırak.*” şeklindeki ifadeleri bu zihniyetteki insanların görüşlerine bir örnek teşkil etmektedir. Kadının ekonomik gücünün olmaması, ayrılma kararı alması durumunda baba ve erkek kardeşlerinin sözlerini dikkate almak durumunda kalmasında etkili olmakta hatta buna mecbur kalmaktadır. Böyle bir durumda kadınlar ya boşanma kararından vazgeçerek “*Çocuklarım için kendi hayatımdan vazgeçtim.*” demek zorunda kalmakta ya “*Yaşama çocuklarımla tutundum. Açlığı da tokluğu da beraber yaşadık.*” ya da “*Şartlar o kadar zordu ki çocuklarımla bırakmak zorunda kaldım.*” diyerek içinde buldukları durumu özetlemektedirler. Cevapların tümü de kadınların köşeye sıkışmışlığını, çaresizliğini ortaya koymaktadır. Eğitimli ve ekonomik özgürlüğü olan kadınlar, bu imkânlarla sahip olmayan kadınlar kadar çaresizlik yaşamamakta, en azından çocuklarından ayrı yaşamak zorunda kalmamaktadırlar.

4. 4.Kadınların Erteleedikleri İkinci Evlilikler

Görüşmecilerin yeniden evlenme ile ilgili görüşlerine bakıldığında boşanma sonrasında kısa süre içinde yeni bir evlilik yapmak yerine, çocuklarının kendi ayakları üzerinde durabilecek seviyelere gelmesini bekleme eğiliminde oldukları dikkati çekmektedir. Görüşme grubundaki kadınların, çocukları kendi ayakları üzerinde duruncaya hatta ya evlenip ya da iş bulup evden ayrılincaya kadar ikinci evliliklerini yapmayı ertelemiş oldukları dikkati çekmektedir. Kadınlar, en belirleyici rollerinin ve sorumluluklarının annelik olduğunu düşündükleri için kendi hayatlarını ertelemekte beis görmediklerini sözlerinin arasına sıkıştırdıkları görülmektedir:

G1: “*İlerleyen zamanlarda çocuklarımla kendi hayatlarını kurtarıp da kendi ayakları üzerinde durdukları zaman belki yalnız kalmayım diye, hayatı paylaşabileceğim, kıymet bilen, dürüst, yalan söylemeyen bir insanla belki olabilir.*”

G3: “*Düşünürüm illaki sonraki süreçte bilmiyorum hani Allah ne yazdıysa bilemem böyle hani kafama uygun olursa evlenirim ama şu an kesinlikle evliliği düşünmüyorum. Çünkü benim çocuğumun bana ihtiyacı var, en çok bana ihtiyacı var. O büyür elden çıkar o zaman işte belki.*”

G4: “*Çocuğu olan kadın evliliği düşünmüyor, hiç düşünmüyor. Habire iş peşinde oluyorsun, çocuğunun geleceğini kurtarması için iş düşünüyorsun, çalışmayı düşünüyorsun.*”

G5: “*Çocuklar olduğu için düşünmüyorum. Çünkü benim çocuklarımla başka biri asla kabul etmez. Aynı huzuru mutluluğu çocuklara veremem. Ama çocuklarımla olmasaydı düşünebilirdim.(Peki büyüdülerinde) Çocuklar büyüdüğünde de düşünmem, bu sefer çocuklarımla kaybederim. Çocuklar tekrar başkasıyla evlendim diye bana olan bakışları değişir, kızarlar, ilişkilerimiz bozulur. Annenin yanında başka birini görmeye tahammül edemez çocuklar. (Peki ya babaya)Babaya da belki olur ama anne gibi değil, anneye daha çok.*”

Boşanmanın ardından çocukların sorumluluğunun annede olması erkeğin yeni bir hayat kurmasını kolaylaştırmaktadır. Erkeğin yeni evliliği zaman zaman da hem çocuklarının bakımı hem de ev içi işlerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi gerekçe gösterilerek hem çevre hem

de erkek tarafından olması gereken olarak algılanmakta ve desteklenmektedir. Kadın ise ekonomik yetersizliği sebebiyle çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamak için evlenmeyi tercih etmekte veya etmek zorunda kalabilmektedir. Ancak görüşmeler sırasında genellikle kendi ayakları üzerinde durabilen veya durabileceğine inanan kadınların çocukları ile bir hayat kurup ikinci evliliği düşünmedikleri veya çocukları kendi ayakları üzerinde duruncaya kadar evlenmeyi düşünmedikleri dikkati çekmektedir.

Kadın ve erkek açısından hem yeniden evlenme hem de ikinci evliliği ertelemenin gerekçelerinin toplumsal cinsiyet rolleri ile oldukça bağlantılı olduğu görülmektedir. Boşanmanın ardından taraflar açısından işleme konulan yeni düzenleme yasal olarak da cinsiyet rolleri doğrultusunda yapılandırılmakta, istisnai durumlar hariç birincil ebeveyn olarak çocuklar annede kalırken, erkeğin buradaki rolü sürece ekonomik olarak katkı sağlamak şeklinde gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle evlilikte var olan iş bölümünün boşanmanın ardından da aynı temel sorumluluklar bağlamında sürdürülme eğiliminde olduğu dikkati çekmektedir. Burada yazısız kuralların yaptırım gücünün ne derece fazla olduğuna hatta modern dünyada da yazısız kuralların yaptırım gücünün önemli oranda devam ediyor olduğuna dikkat çekmekte de fayda görülmektedir.

4.5. İkinci Evlilik ve İstismar Kaygısı

Kadınların ikinci bir evliliğe olumsuz olarak bakmaları veya çocuklarının evden ayrılacağı tarihe kadar ikinci evliliği ötelemelerinin arkasında önemli oranda çocuklarına yönelik olası bir istismar kaygısı yaşıyor oldukları dikkati çekmektedir. Görüşülen kadınlar üvey babaların yaşatmış oldukları istismar vakalarından haberdar olmalarından dolayı kaygılı olduklarını dile getirmektedirler. Üvey babalara duyulan güvensizlik özellikle de kız çocukları olan kadınların kaygı seviyelerini yükseltmekte, bu da ikinci evliliğe olumsuz bakmaları veya çocukları evden ayrılıncaya kadar ötelemelerinde etkili olmaktadır. Çocukları büyüdükten sonra kadınlar evliliği düşündüklerini dile getirerek kendi hayatlarını çocuklarının hayatının gerisinde tutmayı tercih ettiklerini de ortaya koymuş olmaktadır.

G7: “Çocuğum var, oğlum var benim, kimlerin neler yaşadığını televizyonlardan görüyorum yani benim çocuğuma kötülük yapmayacağını nereden bileyim karşı tarafın. O yüzden kesinlikle düşünmüyorum öyle bir şey, güvenemem.”

G9: “ Bir anne oldun mu her yönünü düşünüyorsun, artık onları bir koruma altına alıyorsun. Acaba nasıl olur, ne olur, nasıl koruyacağım, aklımda hep onlar var. Şimdiki zamanda televizyondan oradan buradan her yerden duyuyoruz neler oluyor. Öz babalar bile çocuklarına yapınca üvey babalar haydi haydi yapar. Güven kalmadı.”

G10: “Asla, iki dünya bir araya gelse asla. Hayatıma başka birini sokmayı düşünmedim, düşünmem de yani. Allah’ı bir bildiğim gibi biliyorum kendimi de. Çünkü çocuklarımı başkasına güvenmem. Ne kadar iyi olursa olsun hep benim aklımda bir şüphe kalır. Arkamdan bir şey mi yaptı acaba çocuklar geldiği zaman diye. O konuda pimpirikliyim hayatıma sokmam bir erkeği. Ha belki ne olur yaşlanırım, çolum çocuğum evlenir belki o zaman.”

G12: “Çocuğum olmasa evlenirdim. Ama çocuğum olduğu için büyük konuşmuyorum ama kesinlikle öyle bir düşüncem yok. O da ne zamana kadar kendime böyle bir sınır koymayım ama yani çocuğum yetişkin yaşlara geldikten sonra belki. Çünkü güvenemem.”

Kadınların ikinci bir evliliğe ilişkin düşüncelerinin temelde, aynı sorunları yaşamaktan korkma, yaşlılık, güvensizlik, evlilikten soğuma gibi pek çok nedeni sıralansa da özellikle küçük çocuğu olan kadınlar açısından birincil sebebin istismar kaygısı olduğunu söyleyebilmek mümkün. Bilinen, duyulan olumsuz örnekler, kadınların aynı şeyleri yaşayabilecekleri korkusuyla evlilikten uzak durmalarına neden olmakta, bu da yoğun bir güvensizlik duygusunun hâkim olmasında etkili olmaktadır. Bu güvensizliğin gerisinde, çocuklarının babalarının dahi çocuklarına farklı mağduriyetler yaşatmış olması boşanmış olan kadınlarda tüm erkeklere karşı güvensizlik duygusunun gelişmesinde etkili olmaktadır. Boşanma sonrasında çocukları ile her türlü mağduriyete karşı birlikte mücadele ediyor olmak kadınların çocukları ile farklı bir bağ kurmalarını da sağlamaktadır. Boşanma süreci ve sonrasında gelişen bu bağ her iki tarafın da birbirlerine karşı hassasiyet seviyelerinin artmasında oldukça etkili olmaktadır.

4. 6.Kadın ve Namus

Kadın cinselliği için meşru sınırları temsil niteliğindeki evliliğin sonlandırılması ile kadının denetimini sağlayan kurumun ortadan kalktığı düşüncesi hâkim olmaktadır. Kendi ayakları üzerinde duramayacağına, aklını ve mantığını kullanamayacağına, bedensel güdülerini kontrol edemeyeceğine inanılan kadının evlilik birliği içinde korunup kollandığı düşünülürken bu birliğin bozulması ile kontrolsüz ve korumasız kalacağına dair inanç artmakta çoğu zaman hemcinsleri için dahi tehlikeli olarak nitelendirilir olmaktadır. Eşinin denetim vesayetinin ortadan kalkmasıyla kadının korunması ve denetlenmesi için aile bireyleri, akraba, yakın çevreden en uygun erkek ya da erkeklerin bu denetim vesayetini üstlenmeleri beklenmektedir. Kadının doğası gereği kendisini koruyamayacak bir varlıktır olduğu, dolayısı ile de korunmaya muhtaçtır olduğu düşünülmektedir.

Boşanan kadının hem kendisinin bir tehlike arz ettiği düşünülürken hem de dışarıdan gelecek her türlü tehlikelere açık hale gelmektedir. Kandiyoti (2015)'nin bahsettiği kolektif denetim burada devreye girmekte, Pollack (2002)'in ifadesiyle boşanmanın ardından kadını denetlemek üzere bir dizi yeni oyuncu da sahneye çıkmaktadır. Eşin denetiminin ortadan kalkmasıyla birlikte kolektif denetim geçerlik kazanmakta, karı-koca arasındaki aidiyet ve hâkimiyet bağları bu yeni oyuncuları –baba-ağabey-amca-dede-komşu- ve nihayetinde tüm toplumu kapsayacak şekilde ve bu yeni oyunculara denetim hakkı verir şekilde genişletilmektedir. Ahlak, namus kavramlarının kadınla bağlantılı olarak tanımlanması, erkeğin namusunun ölçütünün kadın olması, kadının hal ve hareketlerinin erkek eliyle denetim ve müdahalesini meşru kılmaktadır.

G1: “Giyim tarzım hep aynıydı ama eve giriş çıkış saatlerine dikkat etmeye çalıştım. Yani çok geç vakitte eve gelen bir insan değilim ama tabii ki insan ne de olsa dikkat etmek zorunda kalıyor. Ne derler, ne ederler işte perdelerin çekilmesi, belirli bir saatte evde olmak. Ya da mesela arkadaşın eşi bile eve bıraksa arkadaşın da gelmek zorunda kalıyor. Çevreye karşı bak biz eve bıraktık tek gelmedi yani demek için ya da kocasıyla tek gelmen de uygun olmadığı için iki bakımdan da.

G2: “Toplumun bakış açısı kötü, evli erkekler bile sana böyle bir bakış atabiliyorlar, gerçi erkekler kadınlara hep bakıyor o ayrı mevzu yani de ama böyle bakıyor yani hani affedersin öküzü tren bakiği gibi bakıyor ne varsa. Bazı hovarda komşularımız oldu, öyle bakmalar bilmem neler ama haddini bildirdik tabii s..(küfrediyor) orasını demeyim”.

G4: “Erkeğin namusu yok. Erkeğinki söylenmiyor kadının ki söyleniyor. Şehirde kimse kimseyi tanımadığı için farklıdır da köyde kadın yeniden evlenir mi başkası göz koyar mı o şekilde rahatsız ederler mi diye çekinceler oluyor

G5: “ Ne olursa olsun kadın namusunu kaybediyor, erkek ne yaparsa yapsın namusunu kaybetmiyor.(Sizce neden)İnsanlar belki dini şeyleri düşünerek tesettür bayana emrediliyor, erkeğin tesettürüyle kadının ki farklı ya. Dini inanışları yanlış tarafa çekiyorlar en çok dikkat edecek kadınımış gibi sadece sorumluluk ona aitmiş gibi görüyorlar. O inanışı biraz çarpıtıyorlar o yüzden olabilir. Hâlbuki göbekte diz kapak arası ona da var yani aynı şey, dar giymeyecek mesela erkek de ama bunu kimse konuşmuyor herkes kadının tesettürünü, namusunu konuşuyor. Hep kadına mal ediyorlar o dini emirleri, o tesettürdeki ölçüyü hep kadına mal ediyorlar. Bak Allahütealâ bile sana emrediyor bize bir şey yok der gibi değiştiriyorlar çarpıtıyorlar dini inançları kendi işlerine göre çeviriyorlar kullanıyorlar.

“Evli olsun ya da olmasın, her erkeğin evli bir kadına (ya da baba otoritesi altındaki bir genç kıza) saygı duyması gerektiği doğrudur ama bunun nedeni o kadın ya da kızın başkasının iktidarı altında olmasıdır” (Foucault, 2016: 219). Buna göre saygı kadına değil, kadın üzerindeki iktidar sahibi olan erkeğe yöneliktir. Bu bir erkeğin evli ya da boşanmış bir kadına olan bakış açısındaki farklılığı analiz etmek için oldukça dikkat çekici bir bilgidir. Kadını denetleyen merciinin erkek olması saygı ya da saygısızlığı da bu otoriteye yöneltmekte G4 numaralı görüşmecinin söylemiyle “göz konulacak, rahatsız edilebilecek” bir konuma düşmektedir. İfade edilen sahipsizliğin, korunmasızlığın nedeni erkek otoritesinin yokluğudur ve kadın bu durumdan kaçınmak için boşanmanın ardından ailesinin yanına sığınmayı tercih etmekte ya da yeni bir evliliğe yönelmektedir.

G4: “ Annemin babamın ayriyeten bir evi vardı orda durdum ya baban sahip çıkacak ya abin varsa o, yoksa kadın tek ne yapacak gidecek evlenecek”.

G3: “ Boşanır boşanmaz ailemin yanına geçtim işte etraf ne der, babam bırakmaz falan filan bunları düşündük mecburen”.

G9: “Rahatsız edenler oluyor yani başında erkek yok ya herkes seni gözüne kestiriyor. Bir iki yerden sapıklar dadandı rahatsız ettiler falan polise veririm şikâyet ederim dedim de durdular. Az ileri gitseler polisi ararım yardım isterim.”

G12: “Çok uzak bir akrabadan arama aldım, instagramdan mesaj da attı. Abi dediğim bir insan mesela. Ben anladım, benim boşandığım duyuldu o tarafa yayıldı. Ondan sonra bu adam sohbet etmeye, konuşmaya falan başladı, insanların niyetini anlıyorsun. Ben hemen kestirdim mesela. Çünkü bu zamana kadar sen kaç senedir benim hayatımdasın, bir kere bile mesaj atmamışsın ne oldu da şimdi saçma sapan sebeplerle mesaj atıyorsun. Bir de ev ararken emlakçının biri kiminle kaç kişi kalacaksınız diye soruyor ben de ben ve oğlum diyorum mesela o adam gece 12.30’da işte hanımefendi karar verdiniz mi diye yazmış. Ben de o adamı engelledim. O saatte yazılmaz yani. Ben mesela eşimle gitseydim yazabilir miydi o saatte?”

Boşanma ile birlikte saygı duyulacak otoritenin ortadan kalkması kadını her türlü teklif ya da tehditlerin erişimine açık bir hale getirmekte, tek başına bir kadının hayata tutunma mücadelesi de bu noktada başlamakta ve hatta ağırlaşmaktadır. Bunun arkasında kadının tek başına kendisini koruyamayacağı, mutlaka hayatında onu koruyup kollayacak bir erkeğe ihtiyacının olduğuna dair inanç bulunmaktadır. Boşanma ile kadın kendisini koruyup kollayacak o esas erkeği kaybetmiş olmaktadır. Onu koruyup kollayacak G1 deki gibi

arkadaşının eşi dahi olsa bir erkeğe ihtiyacının olduğu düşünülmektedir. Ancak o erkek için de boşanmış bir kadın olarak tehlikeli olarak değerlendirildiğinden dolayı tüm bu koruma etkinliklerinde! eşi de yanında olmak zorunda diye düşünülmektedir.

Sancar'ın eril gözün iktidarını araştırması kapsamında görüştüğü bir erkek görüşmecinin, bakma ve bakılma ilişkisine dair söylemleri Foucault'nun (2016: 219); saygının kadına değil kadın üzerinde iktidar sahibi olan erkeğe yönelik olduğu düşüncesi ile örtüşmektedir; "*Bir erkek için yanındaki kıza bakılması erkeği ezip geçmek, başarısızlık ve iktidarsızlık hissi verirken; erkeğe bakılması durumu "erkek erkeğe dünyasında tadına doyumaz başarı anlarından biridir"* (Sancar, 2016: 251-252) söylemi erkeği hem denetleyen hem de saygıyı hak eden konumuna getirmektedir. Görüşme grubundaki boşanmış kadınların ifade etmiş oldukları sahipsizlik, tehlikelere açık hale gelme ve rahatsız edici bakış ve söylemlere maruz kalma ile ilgili söylemler bu ideolojik altyapı içinde gelişip şekillenmektedir.

Görüşmecilerin namus kavramını nasıl tanımladıklarına bakıldığında namus kavramını (G4) "hanım hanımcık olma", (G1) "bekâret", (G3) "saygı, edep", (G5) "saflık, temizlik" gibi kelimelerle tanımladıkları, namus ve kadın arasında güçlü bir bağ kurdukları dikkati çekmektedir. Bekâret kadın için önemsenmekte, kadından saygılı, edepli, saf ve temiz olması beklenmektedir. "*Öldüren Erkek(lik)ler*" kitabında Çelik (2008: 26-28), eril düzen içerisinde kadının kontrol mekanizması içerisinde olması ve kendisinden beklenen rollere uygun davranması beklendiğini ifade etmektedir. Eşine şiddet uygulama gerekçesiyle hüküm giyen erkeklerle yapılan görüşmeler üzerine kurgulanan kitapta, erkeklerin şiddet gerekçeleri kadınların eril düzenin geçerli normlarına uygun davranmaması olarak sunulmaktadır; "*Ben köylü çocuğu, mutaassıp diye aldım. Beni kızdırmak için dar kıyafetler giydi. Araba içinde bana bağırdı....*". Bir diğer görüşmeci; "*Köylü çocuğuydu kapalı giyinirdi. Bu güzelliğinin kurbanı oldu. Kendi başına pazara çıkmasından kaynaklandı. Takip edilmiş, eve gelmiş, korkutmuşlar...*". Kadının güzelliği, kendi başına hareket etmesi, eşine saygısız tavırları şiddeti meşrulaştırmakta, kadının "*kendi başına*" hareket etmesi eril düzende kabul görmemekte, erkeğin hâkimiyetine gölge düşürmektedir.

Benzer şekilde Sancar (2016: 198-199) da yaptığı görüşmelerde eril düzen norm ihlallerinin erkeklik cephesinde kabul görmediğini, bekâret ve namus adına kadına karşı baskı, şiddet, tehdit ve hatta öldürmenin sıklıkla telaffuz edildiğini belirtmektedir. "*oğlum böyle bir şey yapsa affederim ama kızım yapsa affetmem, kaba da davranırım*", "*benim de kız kardeşim aynı şeyi yapsın benim eniştem de vursun kardeşim. Ben niye vurdun demem. Vuracak tabii..*", "*..birisi aileme kötü gözle baktı...bizde o tür şey affedilmez ki. Biz genelde köylüyüz, dahası çeker vururuz...*" Kadın saygılı, edepli, itaatkâr, hanım hanımcık davranarak, adaplı giyinerek, kendi başına hareket etmeyerek namuslu olmakta; erkek ise eşini kontrol altında tutabildiği ölçüde namuslu olabilmektedir. Dahası kadın ve erkek için namusun kriterleri de toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde oluşmakta, eril düzende kadın ile erkek arasında kurulan bu hiyerarşide dengelerin değişmesi şiddetin, kadını öldürmenin ya da boşanmanın gerekçesi olabilmektedir.

4.7. Boşansak da Namusumsun!

Boşanmanın gerçekleşmiş olmasına rağmen birçok kadın eşleri tarafından kısıtlanmaya ve denetlenmeye çalışıldığını belirtmekte, kadınların hayatlarıyla ilgili kararlarına müdahaleye yönelik eylemlerin gerçekleştirildiği öğrenilmektedir. Bu müdahaleler; baskı, tehdit, kadının

çalışmasına engel olma ve yeniden birlikte olmaya zorlama şeklinde gerçekleşebilmektedir. Boşanmaya rağmen kadına yönelik baskı, tehdit ve zorlamaların erkeğin kadını evlilikle birlikte namusu olarak kodladığını ve bu kodlamayla birlikte resmi olarak ayrılık sürecinin erkekler açısından geçersizliği görünür kılınmaktadır.

G6: “ Ben yanımda olmayan kocayı ne yapayım her gün başkasının koynundan çıkıp geliyor ama boşanmayalım diyordu. Şimdi boşandık hala arıyor her gün arıyor geleceğim diyor. Nereye geliyorsun sen bitti bizim aramızdaki ilişki diyorum, ben seni ayrılmış gibi görmüyorum ki sen hala benim karımsın, namusumsun, evrağa iki imza atmayla mı karı koca değiliz yani diyor.”

G10: “Çalışmak istiyordum gittim başvurduğum, duymuş nereden duyduysa benim karımı işe alırsanız burayı başınıza yıkarım demiş işe almadılar beni. Benle beraber başvuran 10 kişiyi aldılar bir beni almadılar o yüzden. Her işime engel oluyor. Destek olmadığı gibi köstek oluyor, tat vermiyor.”

G11: “Köyde bir şey koymadı her şeyi sattı geldi benim peşime o da burada ayrı ev tutmuş işe girmiş. Ah beni bir bulabilse neler yapacak da bulamıyor saklanıyorum ya. Koskoca İstanbul’da fellik fellik arıyormuş sokak sokak ama bulamaz. Televizyonda bir programa bile çıkmış barışmak istiyorum diye çıkmış ne bilsinler onun içini ben bilirim derdi barışmak değil kızım bana zarar vermek.”

G12: “Eski eşimin şöyle bir çıkışı oldu yanında bir adam görürsem onu öldürürüm, o adamı öldürürüm diye, öyle bir tehdidi oldu, yapar yapmaz bilemem ama tehditler, haberler yolluyor sürekli akrabalarıyla.”

Toplumda karı koca arasında her tür sıkıntıya katlanması yönündeki öğütler ve örneklerle büyütülen kadınlar ve erkeklere tanınan ayrıcalıklar, evlilikte kadın üzerinde büyük bir baskı oluşturmakta, boşanma kararı ve isteği tepkiyle karşılanmaktadır. Boşanmak genel olarak hoş karşılanmasa da bu karar ancak bir erkek tarafından alındığında kabul edilebilir olarak algılanmakta, kadınlara bu konuda söz hakkı resmi makamlar tarafından tanınsa da ataerkil gelenekte kadının kararı yok hükmünde sayılmaktadır. Toplumda yaşanan şiddet olaylarının açıklanmasında kadının beden, namus ve evlilik üçgeni içerisinde konumlandırılışının anlaşılması son derece önemlidir.

4. 8.Evlenmek Zorundaydım!

Görüşmecilerin “kadının adının çıkması” şeklinde ifade etmiş oldukları kadınları boşanma sonrasında ikinci evliliğe mecbur bırakan şartlar söz konusu olabilmektedir. Bir genç kızın bir erkek arkadaşıyla görüşmesi ya da sözlenip ayrılması ahlaki normların ihlali olarak değerlendirilmekte ve böyle bir durumda kadın evliliğe zorlanmaktadır. Kadını denetim alanının dışına taşıran bu ihlallerle birlikte kontrol, kadınla irtibatlı olan erkeğin denetimine devredilmekte, ihlale ve aileyi suçlamaya yönelik dışarıdan gelecek seslerin susturulması, kadın için kutsal ve meşru denetim alanı olarak evlilikle sağlanmaktadır. Eril sistemde koşulsuz şartsız sağlanması gereken denetim adına verilen bu kararda kadının herhangi bir etkisinin ve etkinliğinin olmadığı görülmektedir.

G3: “Arkadaş olarak görüştüğümüz için ailem yanlış anladı, burası da küçük bir şehir, evlenmek durumunda kaldım açıkçası. Annem cahil olduğu için adın çıktı dedi, el ne der dedi, fazla duyulmadan hemen gelsin istesinler, söz takılsın dedi. Çok böyle tanımadım etmedim,

daha önce de konuştuğum falan olmamıştı 20 yaşına kadar, onla da konuşunca işte duyuldu olanlar oldu. Kızın adı çıksın da ailesi de vermek zorunda kalsın diye kız kaçırılanlar oluyor hatta bizim çevrede. Erkeğin ailesine göre bir şey yok ki utanan, ezilen kız tarafı.”

G5: “Benim başımdan bir söz olayı geçmişti, 3 ay sözlü kalmıştım düğün arifesinde söz atıldı. Eski sözlüm 1 ay içinde yeniden evlendi, ben 5 sene evlenemedim. Ne dışarı insan içine çıkabildim ne düğünlere ne bayramlara. Herkes bir şeyler konuştu, laflar sözler geliyordu kulağıma, içerliyordum. Sözü bozulmuş diye bir daha doğru düzgün isteyenim çıkmadı. İşte daha önce cesaret edemeyen nerde abuk subuk insanlar var onlar haber yolluyordu bir tek. Sözü bozuldu ya nasılsa verirler dediler herhalde. Lafım ağır kaçmasın da hocam yemeğin artığı gibi olduk anlayacağın. Ailem de daha iyisi zaten gelmez artık diye hemen birine verelim istediler. O sırada evlenip ayrılmış olan işte kocam çıktı karşıma arkadaşın vasıtasıyla. O evlenmiş ayrılmış ya benim 3 ay sözlü kalmamı da başıma kalkmaz dedim. Değil 3 ay istersen 1 gün sözlü kal adın çıktı bir kere. Bir adın iki oldu derler bizim oralarda. Bir adı iki olan kızın dengi de ya boşanmış adamlardır ya da yaşlı çocuklu adama varırsın. Böyle evlendik biz hata etmişiz işte.”

Bu noktada kadın da kendisine yönelik bu yaptırımlara, baskılara boyun eğmekte veya boyun eğmek zorunda kalmaktadır. G5 numaralı görüşmeci sözünü atmasının ardından 5 yıl kadar uzun bir zaman sonra evlenirken, erkeğin bir ay kadar kısa bir zamanda yeniden evlenebilmesi, kadının istediği değil kendisini isteyenle evlenebilmesi toplumun kadın ve erkeğe farklı yaptırımlarla yaklaştığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadına ve erkeğe farklı dayatmalarda bulunması, kendi hayatlarını yaşamak yerine kendilerine dayatılanı yaşamak zorunda kalmalarında etkili olmaktadır. Özellikle ataerkil yapılanmalarda erkek egemenliği kadının himaye altında yaşaması, evlilik kararı alınırken eşini dahi seçmemesi gibi kendi hayatını belirleyememesine sebebiyet vermektedir.

4. 9.Boşanmanın Ardından Yaşanan Ekonomik Sorunlar

Kadının eğitim ve çalışma hayatından özellikle evlilik sonrasında soyutlanması, boşanma süreci ve sonrasında kadının ekonomik özgürlüğünün olmamasına, bu da kadının yakınındaki ağabey, baba gibi erkeklerin veya evlenerek bir başka erkeğin himayesi altına girmesine sebep olmaktadır. Erkeğin ön plana çıkarıldığı ataerkil toplumlarda ailenin kaynaklarının önemli bir kısmının erkeğin eğitimi ve işinin kurulmasına ayrılması, mirasın büyük kısmının erkeğe verilmesi kız ve erkek çocuklar arasında eğitim ve ekonomik imkânlar açısından farklılıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Kadının evlendikten sonra, boşanma süreci ve sonrasında yaşamış olduğu mağduriyetlerin kaynağında ailenin olduğu dikkati çekmektedir. Kadının yaşamış olduğu mağduriyetin kaynağının ailesi olması ve ailenin bu durumun çoğu kez farkında olmaması, var olan sistemin sorgulanmaması dolayısı ile de devam etmesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla kadının eğitim ve ekonomik donanımının yetersizliğinin onandığı bu sistemde kadının kocasına, babasına ya da herhangi bir erkeğe bağımlı konumu değişmemekte sadece bağımlı hale gelinen otorite değişmektedir.

G1: “Boşanan bir kadının paraya ihtiyacı var, geçim derdi. Eskiden Peygamber efendimiz zamanında bile savaşlarda geçinemediği için evlenmişler çiftler çiftler. O zaman düşünürsek bir kadın için en önemli şey para, çalışmak çok önemli. Çalışmayan kadınların çoğu para olmadığı için boşanamıyorlar. Boşandıktan sonra neyle geçineceğim diye düşünüyorlar. Yoksa bütün evliler boşanır. O kadar çok tanıdığım var ki bu şekilde”.

G5: “Çalışan, maaşı olan bir kadın olsam bir yere gidip orda yeni bir hayat kurabilirdim, yeni bir ev kiraldım maddi imkânım olsaydı hem evim hem arabam olurdu. Belki çocuklar o boşanmış anne baba şeyini bile hissetmeyebilirdi, gayet mutlu yaşardım. Maddi olarak onlara her türlü yeterli gelirdim. Babalarının yokluğunu hissettirmezdim, özel okullara gönderirdim. Onları mutlu edecek şeyler yapardım imkânım olsaydı, ama hiçbirini yapamadım. Babamı da suçluyorum babam Fransa’dan emekli durumu çok iyiydi abimi kolejlere yolladı tek oğlan ya yeter ki okusun diye ama o okumadı. Biz de ne kolej gördük ne de bir şey everdi attılar başlarından.”

G4: “Aylığım günlüğüm olmadığı için çok yokluk çektim. Yokluk çektiğim için de elin her türlü işini gördüm; pancara da gittim, pezziğe de gittim, ekmeğe de gittim. Elimden geldiği kadar mücadele ettim. Ama elin işi yoruyo insanı, 3 kuruş demedim 5 kuruş demedim her işi yaptım, ama emeğimin karşılığını da alamadım onu da biliyorum yani bilmez değilim de mecburluk işte başka çarem mi var. Niye babamın onca arsası tarlası vardı oğlanlardan bize pay kalmadı ki sattı sattı yediler. Kızlara da hakkını verseydiler ne ben ne de diğer kız kardeşlerim bugün böyle perişan olmazdık, hepimiz bir köşede sürünüyoruz, hiç helal etmiyorum hakkımı. Az mı tarlaya tapana gittik çalıştık güneşin altında bizim hiç mi hakkımız yoktu babanın malları bitek oğlana mı düşmüş işte vicdan olmayınca düşüyor bir tek oğlanlara düşüyor kız kısmına miras düşmezmiş o zaten koca elindeymiş, koca da ne koca ya.”

G6: “İlkokuldan çıkan almış bizimkiler maşallah. Bir oğlu var işte, kardeşim var onu okutmaya uğraşmışlar. Gittim dedim ki neden beni okutmadınız, belki şu an bir hemşireydim, bir öğretmendim, emekliydim. İşte bir sürü bahane buldular. Ben koyun kuzu bekledim doğrusu bu. Oğulları da geziyordu. Hep erkek çocuklara öncelik veriyorlar. Kızlar da evde koca beklesin. Ee koca da iyi çıkmadı. Şans.”

Boşanmış kadınlar açısından dikkat çeken bir diğer durum; boşanmanın ilerleyen yaşlarda gerçekleşmesiyle birlikte eğitim ve iş deneyimi de olmayan kadınların iş bulmakta zorlanmaları ve yaş engeline takılmalarıdır. Görüşülen kadınların bir kısmı belli bir yaşı geçtikten sonra kendileri için mevcut iş seçeneklerinin kısıtlandığını ve ilerleyen yaşlarının iş bulmada dezavantaja dönüştüğünü belirtmekte; bu noktada yapılan işlerin çoğunlukla temizlik ve bakım alanında sınırlı kalması anlaşılır olmaktadır. Genç yaşlarda kadınların evlilik ve çocuk bakımı gibi sebeplerle iş hayatının içinde olmamaları, ilerleyen yıllarda işe girmek durumunda kalmalarında, daha düşük statülerde iş bulup zor şartlarda çalışmalarına, daha düşük ücretler almalarına sebep olmaktadır.

G7: “Mesela yaşımızdan dolayı şu anda bizi işe almıyorlar, 45 yaşındayım ben yaşlı mıyım çok da yaşlı değilim ama nereye gitsem bize genç eleman lazım abla dediler. İş arıyorsun ama yaşına göre iş seçeceksin şimdi yine iyi kötü temizlik yapıyorum merdiven siliyorum da beş sene sonra on sene sonra onu da yapamam.”

G4: “Kızım ben 70 yaşındayım. Sen ne iş yapabilirsin ki teyze diyorlar mecbur kalınca yaparsın, yaparım yani ama çocuk bakacaktım ona bile annesi çocuk küçük bakamam diye güvenmedi herhalde ki sesleri çıkmadı hala haber bekliyorum. Birileri ev temizle diyecek tandır ekmeği yapar mısın diyecek kaz, tavuk yolar mısın diyecek de benim anca öyle elime birkaç kuruş geçecek.”

Tüm bu ifadeler dikkate alındığında kız çocuklarının okula gönderilmesinin, eğitim hayatlarının desteklenmesinin ne derece önemli olduğuna bir kez daha dikkat çekmek önem arz etmektedir.

4.10 .Biz Çektik Siz de Çekin!..

Görüşme grubundaki kadınların ifadelerine bakıldığında evliliğini sürdürmesi yönündeki baskıların genellikle aile büyüklerinden geldiğini söyleyebilmek mümkün. Eril sistemin sosyalizasyon sürecinden geçerek toplumsal normları içselleştiren kadınlar, kadının evlilik birliği içinde hangi olumsuzluk ile karşılaşır karşılaşırsa ayrılığı düşünmemesi gerektiğini rol modelleri vasıtası ile öğrenmektedirler. Ataeril yapılanmalarda özellikle yaşanan kadınlar, kendilerinin de yaşamış oldukları var olan sistemi sürdürme eğilimindedirler. Her ne yaşanırsa yaşansın evlilik birliğini bozmayan geleneksel yapılanmalardaki yaşlı kadınlar, yeni yetişen neslin de kendilerini rol model almaları gerektiğini telkin ederek kadınların öğrenilmiş çaresizlik yaşamalarına hizmet etmektedirler. Türkiye’de aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye tam anlamıyla evrilmemesi (Kandiyoti, 2015) ve dolayısıyla aile büyüklerinin bu konudaki ağırlığı dikkati çekmektedir. Geleneksel değerlerin kuşaklar arasındaki etkinliği ile açıklanabilecek bu durumu görüşmeciler şöyle ifade etmektedirler:

G3: “*Onca şeyi yaptılar ettiler hala bide bana halalarım bir de ebem diyorlarmış ki işte hiçbir şey yokmuş ortada ben bırakmışım ben yapmışım etmişim. Hep kadınlar suçlu zaten. Toplumda her şeyi kadınların üstüne yıkarlar. Ben mücadele ettiğim halde yine ben suçlu oldum hocam. Kadın olmak işte öyle. Adam uyuşturucu kullanıyor evine eşiğine gelmiyor ama boşanınca kadın suçlu oluyor ne deyim ki ben”.*

G4: “*Büyüklerden çok baskı oluyor ama en güzel yaşayan insan biliyor. Elin söylediği kuru laf, senin geçimini huzurunu bilmiyor ki. Bilmediği için anca evin içinde sen çekiyorsun ne çekiyorsan, yokluğu huzursuzluğu. Aile büyükleri hiç taraftar olmuyorlar boşanmaya ayrılmaya. Yani öyle acı çekmeni, ızdırap çekmeni, yokluk çekmeni istiyorlar ama çeken adam dayanamıyor”.*

G5: “*Köyde yaşasaydım çıldırırđım ben. Çünkü susmuyorlar aradan kaç zaman geçti hala da öyle. Mesela geçen anneannem geldi diyor ki alıp seni evine götürelim. Anneanne diyorum ben boşandım, boşanma sürecinde değilim yani boşandım bitti artık ki o da seneden seneye gelen bir insan. Orda olsam herhalde barış barış barış diye baskı yaparlar. Biz neler yaşadık, neler yaşadık işte bırakmadık derler. Ben de öyle çok boşanma taraftarı değildim de mecbur kaldım ne yapabilirim. İşte bunu insanlara anlatamıyorsun. Büyükler diyor ya işte hani ne oldu aldattı da onu da yaptı bunu da yaptı ama çektik sen de çek istiyorlar. Bu baskılar çok oluyor”.*

G6: “*Aile büyüklerinin dediği şu; tamam, olur, gelecek, gidecek, hep vaktimden çaldılar. Tilkinin dönüp dolaşacağı yer kürkçü dükkânı var ya o söz bir numaralı düşmanı kadınların. Tamam, dönebilir ama hiç kimse eskisi gibi dönmüyor. Daha beter dönüyor. Kimse çekme sana da yazık demiyor. Biz de çektik diyorlar.”*

G12: “*Bizim boşanmamız çok uzun sürdü. Bizi barıştırmak için iki-üç kere aileler toplandı, hiç kimse istemedi. Köyde yaşıyor olsaydık daha zor olurdu. Bizi boşandırmazdı aile büyükleri.”*

Uğur (2014: 310) ve Sarpkaya (2013: 42) tarafından yapılan, boşanmanın kadınların isteği ile gerçekleşmesi halinde suçlandıklarına ilişkin araştırmalarında da benzer şekilde,

görüülen kadınların büyük bir kısmı yaşadıkları sorunlara rağmen evliliklerini devam ettirmedikleri için onaylanmadıklarını ve baskılandıklarını belirtmektedirler. Geleneksel anlayış her şartta kadının evliliğini sürdürmesini istemekte, aksi halde evlilik birliğini bozmaya yönelik açık ve net kusurları olan erkek dahi olsa, tahammül göstermeyip evliliğini sürdürmediği gerekçesi ile kadın suçlanmaktadır.

4. 11. Dul Kadınsan Görünmez Olacaksın!

Toplumun boşanan kadınlara bakışı kadınları, kendilerini bir kalıba sokmaya itmekte; davranış, giyim kuşam ve hatta konuşmanın ölçütü kadına özgülenen normların bir alt perdesinden işletilmeye başlamaktadır. Eril bakışın hedefi haline gelen kadınlar görünürlüklerini azaltmak için farklı stratejilere başvurmaktadır. Bu durum görüşme grubundaki kadınların ifadelerine şöyle yansımaktadır:

G1: “Fazla makyaj yapmıyorum, öyle her gün değişik bir şey giymem. Az süslensen aranyor bu da derler, ya da kime süslendin derler. Anca düğünde bayramda işte o da çok hafif. Annem hep der dul kadınsın öyle allı güllü, simli pullu giyilmez ayıptır diye, sanırsın ki boşanmamışım da kocam ölmüş yas tutuyorum.”

G4: “Eve bir tamirci gelecek olsa komşular görse eve adam alıyor derler. Yani biri düşünmese biri de çıkar düşünür Allah korusun. O yüzden evde bir akrabam komşularım varken çağırırım ararım gelirler genelde tamirci sucu vs. hatta mesela geçen kombiden ses geliyordu dedemi çağırdım o durdu ustanın başında.”

G5: “Esnafla muhatap olurken 5 konuşacaksam 3 konuşurum kısa keserim ki muhabbet ortamı olmasın. İşimi halleder çıkarım. Neme lazım civitanlar oluyor. Dulsun çünkü herkesin gözü sende ama sen görünmez olmayı bilecen her halinle.”

Kadın boşanmanın ardından, Kandiyoti (2015)’nin deyimi ile toplu denetimin hedefi haline gelmektedir. Böyle bir durumdan kendisini koruyabilmek için kılık kıyafet ve davranış şekillerini boşanma süreci ve sonrasında değiştirmek zorunda kalmaktadır. Böylece kadın kendisini korumak veya toplum baskısını daha az hissetmek vb. gerekçelerle kendi isteklerinin önüne toplumun isteklerini alarak kendisinden ödün vermek zorunda kalmaktadır. Baba evinde erkek kardeş ve babasının baskısında yaşayan kadın, evlendikten sonra eşinin ve ailesinin, boşandıktan sonra da toplumun istediği hayata boyun eğmek durumunda kalmaktadır. Toplumun istediği şekle girerek baskılardan kurtulacağını düşünen boşanmış kadın, toplumun isteği hayatı yaşayarak yeni bir baskı çeşidini yaşamaya başlamaktadır. Kısaca söylemek gerekir ise kadına kendi olma, kendi istediği hayatı yaşayabilme hakkı tanınmamakta, bu duruma itiraz etmesi durumunda da çeşitli damgalamalarla yalnızlaştırılmaktadır.

4.12. Şehir Hayatında Dul Kadın Olmak Daha Rahat

Boşanan kadınların yaşamak istedikleri yerlerin daha büyük yerleşim yerleri olmasının arkasında toplumsal baskılardan kurtulma isteğinin olduğu görülmektedir. Köy, kasaba, ilçe gibi daha küçük yerleşim yerlerinde daha çok toplum baskısı yaşadıklarını söyleyen boşanmış kadınlar, boşanma sonrasında görece büyük şehirlerde yaşamayı tercih etmektedirler. Daha büyük şehirlerde yaşama isteğini sadece toplum baskısına bağlamak yeterli değildir. Büyük şehirlerin her yaş grubundaki, her eğitim seviyesindeki insana iş imkânı sağlıyor olması da son derece önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

G6: “..hele gittiğim köyde felaket dedikodular çıktı, dul olduğun için kimseyle konuşamıyorsun, bir erkeğe selam veremiyorsun, akrabalar da olsa seni onunla yakıştırıyorlar. Çok sıkıntı yaşadım. Ayrıldığı dönem 7 yıl kadim babamın evinde, canım dediğin insanlar bile başka şey düşünüyor.”

G7: “İnanılmaz ya intihar edersin, böyle bir şey yok, dedikodusuydu osuydu, busuydu, gerçekten intihar edersin. En sonunda ben kaçtım İzmit’te dayımın yanında kaldım. Şehirle köy kasaba çok fark ediyor. Burada ben şimdi İstanbul’dayım çok rahatım, komşularım bana geliyor sabahlara kadar oturuyoruz, gülüyoruz, eğleniyoruz. Şehir hayatında dul olmak daha rahat.”

G10: “Köyde hiç hoş gözle bakılmıyor, çok sıkıntı çektim. Ama bir İstanbul’da Ankara’da yaşamış olsaydım kimse karışmazdı. Orda çünkü tanıdık kimsem yok. Çevre baskısı, akraba baskısı olmazdı. Yalan yok kötü kadın diye baktılar, iyi değil ki boşandı, iyi olsa yapmazdı diye baktılar. Kötü gözle baktılar. Büyükşehirde yaşasam orda bu kadar sıkıntı çekmezdim ben.”

G11: “Herkes alayladı hani 50’den 60’dan sonra ayrıldın utanmıyor musun diye millet kimi dalga geçti, güldü kimi hor gördü. Bu saatten sonra ayrıldılar diye. İstanbul’da köyden daha rahatım çünkü köyde konuşulur, ağzı olan konuşur. Köyde rahat edemezdim kızım. Burada kimse kimseyi tanımıyor, kapını kapatınca sen sana onlar onlara. Ama köyde laf bitmez söz bitmez.”

Yaşanan toplumsal baskıların bir ayağını; yaşadıkları sorunlara rağmen evliliği sürdürmeleri yönündeki anlayış nedeniyle kadının suçlanması oluştururken, diğer ayağını ise beden ve namus kıskacındaki kadının bir erkek olmadan sahipsiz! ve diğer erkekler tarafından ulaşılabilir olarak algılanması oluşturmaktadır. Her şartta evliliği sürdürmesi beklenen kadının buna itiraz etmesi ve sonucunda yanında bir erkek olmadan yaşamayı göze almış olması kadının her türlü istismara açık olmayı kabul etmiş olması olarak değerlendirilmektedir.

4.13. Boşanmış Kadın Olmak Demek

Toplum tarafından kadına biçilen roller ve sorumluluklar ile kadının beden ve namus üzerinden erkeği sorumlu tutan ideoloji, boşanma süreciyle birlikte kadın tarafında ağırlaşan bir dizi mağduriyetle somutlaşmakta, geleneksel değerler evliliğin sonlandırılmasını kadının başarısızlığı, “namus”suzluğu! ya da sorumsuzluğu olarak değerlendirebilmektedir. Evliliğin kiminle, nasıl ve ne şekilde gerçekleştirileceği konusundaki inisiyatif çoğunlukla kadına ait olmamakla birlikte bu evliliğin sonlandırılmasında da karar merci olarak kabul görmemektedir. Dolayısıyla görüşme yapılan kadınlar arasında da boşanmış olmanın evliliği sürdürebilecek kadar başarılı olamamak olarak değerlendirildiği dikkati çekmektedir. G3 numaralı görüşmeci boşanmış kadını başarısızlıkla tanımlarken, G6’nın ise; boşanan kadını, kendi kendine yeten bir birey olmaktan uzak, yetersiz, çaresiz bir birey olarak tanımlamış olduğu görülmektedir:

G3: “Başarısızlık yani boşanmış kadınsan başarısızdır ki boşanmışsındır.”

G6: “Çaresizlik, bildiğin çaresizlik. Sanki bir erkeğe bağlısın o yok ya sen bittin. Maddi olarak bittin, manevi olarak bittin. İyi de kötü de olsa yanında bir erkek varsa tamam yoksa sen de yoksun, hiçsin.”

G10: “Hayatı bitmiş, elinin kiri gibi eskitilmiş atılmış bir kadın geliyor aklıma. Bitmiş bir hayat geliyor, boşa harcanmış bir hayat, boşa harcanmış bir ömür. Geriye dönüp

baktığımda 15 yılımın bir çöp olduğunu görüyorum, çöp görüyorum. Bütün emeklerimin boşa gittiğini görüyorum.”

Bazı görüşmeciler ise boşanmayı, yaşadıkları tüm sorunlardan uzaklaşmayla ve özgürleşmeyle bağdaştırmakta, ekonomik sorunlar ve çevre baskısına rağmen bu kararları ile doğru bir adım atmış olduklarını düşünmektedirler. Nitekim yaşadıkları sorunların ortadan kalkması ancak boşanma ile sağlanmış görünmekte ve boşanma kararını son çare ve tek yol olarak gördükleri dikkati çekmektedir:

G5: “Zincirlerini kırıp istemediğim bir hayatı yaşamak zorunda değilim, kendime yeniden bir hayat kurmak mutlu olmak, her şeyi ben hak ediyorum, mutlu olmayı da hak ediyorum demek.”

G7: “Alkol kahrı çekmek çok zor, yani rahatlıyorsun böyle bir insandan böyle psikolojisi bozuk insandan uzaklaşmış oluyorsun, onun rahatlığı var yani kadınların üzerinde. Özgürleşiyorsun çünkü öyle bir insan başında olduğu zaman baskı altındasın sürekli korkuyla yaşıyorsun. Hiçbir genç kızın ben ayrılmak için evleneceğini düşünmem. Herkes mutlu olmak için evlenir, Allahın emri olduğu için evlenir ama böyle insanlar Allah kitap bilmez o yüzden kadınlara eziyet ediyorlar.”

G12: “Sırtımdan yük kalkmış gibi hissediyorum aslında. Özgür, kafesten çıkmış bir kuş gibi hissediyorum çünkü dışarı çıkmama da karışıyordu, evime gelene de karışıyordu her şey karışıyordu...”

Görüşme grubundaki bu kadınların ifadeleri, boşanma kararını kadınların çok düşünmeden almadıklarına, ancak bu kararı aldıktan sonra da kendilerini tüm dertlerinden uzaklaşmış olarak gördüklerine işaret etmektedir. Bu gruptaki kadınlar hayatlarındaki olumsuzlukların kaynağı olarak evliliklerini gördükleri için evliliklerinin sonlanması ile hayatlarındaki olumsuzluklardan uzaklaşmalarına veya uzaklaşacaklarına inanmaktadırlar.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım kadın doğmak ve kadın olmak arasındaki ayrıma karşılık gelmekte; kadın doğmuş olmak evrensel iken, kadın olmak içine doğulan toplumun değerlerinde karşılık bulmaktadır. Toplumun kadına atfettiği tüm değer yargıları toplumu kuran dini, örfi, coğrafi, tarihi değerlerden bağımsız olmadığı için kadının yaşadığı sorunların değerlendirilebilmesi ve çözüm üretilebilmesi öncelikle kadına olan bakışın ve bu bakışın dinamiklerinin gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada boşanan kadınların yaşamış oldukları sorunlar, öncelikle kadın algısı deşifre edilerek anlaşılmaya çalışılmış ve bu doğrultuda eşinden ayrılmış 12 kadınla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yaşı, eğitimi fark etmeksizin kadınların benzer problemlerle karşılaşmalarına rağmen sosyal sermayelerinin, onların bu süreçlerle mücadelelerinde son derece etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Literatürdeki namus ile ilgili araştırmalar, namusla kadın arasında güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Anelik ve namus ekseninde beliren kadın algısı için boşanma ve boşanmış bir kadın olma ataerkinin benimsemediği bir tablodur. Kadının gelinliğiyle çıktığı evine ancak kefeniyle dönebileceğine yönelik gelenekler, kadını evlilik içerisinde yaşadığı problemleri aşmaya değil kabullenmeye sevk etmekte, aksi bir tercih hem doğaya hem örf, âdete hem de ataya yapılan saygısızlık olarak değerlendirilmektedir.

Kadının tüm ailenin onurunu sırtlandığına inanıldığı için boşanması durumunda tüm ailenin onurunu ayaklar altına aldığı düşünülmektedir. Bu noktada gösterilen refleksin, kadının eril denetim vesayetinden ayrılmasına, dayatılan normlara uyumsuz olacağına, annelik ve eşlik vazifelerini toplumun istediği şekilde yerine getiremeyeceğine karşı olduğunu bilmek gerekir. Kadına ve boşanmaya olan yaklaşım ailedeki problemleri çözmeye yönelik değil evliliğin sürdürülebilirliğine yönelik olarak ivmelenmektedir. Görüşme yapılan kadınlar boşanma sebebi olarak aldatılma, şiddet, alkol ve madde kullanımı, ilgisizlik, sorumsuzluk, eve gelmemeyi göstermektedirler. Ancak aileler tüm bu sorunlara rağmen evliliğin devam etmesi gerektiğini düşünmekte, evlilik birliğinin bozulmasını onaylamamakta ve boşanmanın tek sorumlusu olarak kadını gördüklerinden bahsetmektedirler. Toplumda yuvanın dışı kuş tarafından yapıldığı yönündeki kabul, dağılan yuvayı da her şekilde toparlaması için kadına sorumluluk yüklemekte, bundan dolayı boşanmak kadının hatası ve yerine getirilmeyen kadınlık vazifesi olarak düşünülmektedir.

Erkek aldatsa da şiddet uygulasa da ilgisiz davranrsa da kadının erkeğin sadakatsizliğini görmemezlikten gelmesi, şiddete boyun eğmesi ve kocasının sevgisini ve ilgisini kazanmak ve evliliğini sürdürmek için mütemediyen çaba göstermesi gerektiğine inanılmaktadır. Kadınlık ve annelik olgusunun toplumsal kabulleri bunu gerektirmekte, evliliği sürdürmedeki yük kadın tarafında ağırlık kazanmaktadır. Özel-kamusal alan ayrımında kadının hane içerisindeki tüm ilişkilerin düzenlenmesinden sorumlu tutulması, boşanmanın sorumluluğunun kadının başarısızlığı olarak gösterilmesinde etkili olmaktadır. Kocayı “*idare etmek*”, “*yola getirmek*”, “*istediğini yaptırmak*” kadının başarısı olarak addedilmekte; boşanan kadın, eşini istediği şartlara getiremediği gerekçesi ile başarısız bir eş olarak değerlendirilmektedir.

Eğitim ve çalışma hayatında erkeğin gerisinde kalan ve farklı dezavantajlarla karşılaşan kadın, evlilik ve boşanma süreçlerinde de cinsiyete özgü yaptırımlarla karşılaşmakta ve dezavantajlı konumu burada da devam etmektedir. Kadının eğitim ve meslek edinme süreçlerine olan uzaklığı boşanma sürecinde yaşanan mağduriyetlerin katlanmasına neden olmakta hem evlilik hem de boşanma sürecinde kadın için hareket alanını toplumsal cinsiyet rolleri belirlemektedir. Namusun atfedildiği cins olarak korunması gereken kadının denetimi, erkek tarafından sağlanmaktadır. Ahlak ve namus algısı üzerinden işletilen bu sistemde kadın ve erkek farklı çerçevelerden değerlendirilmekte ve kadına yönelik yaptırımlar bu noktadan hareket ile gerçekleşmektedir. Ancak kadının tüm yaşamına etki eden mağduriyetlerin giderilmesi mevcut eril normlara bir şerh düşmeyi zorunlu kılmakta aksi halde eğitim süreçlerinde başlayan fırsat eşitsizliği diğer alanlara da yansiyarak mağduriyet zincirini devam ettirmektedir. Kadının alınıp satılan, denetlenen, yönetilen bir cins olarak erkeğe bağlı konumu, kadının güçsüzlüğünden beslenmekte ve aynı zamanda bu güçsüzlüğü pekiştirmektedir. Nitekim görüşmelerden elde edilen bilgiler kadınların hem evlilik hem de boşanma süreçlerinde yaşadıkları mağduriyetlerin belli hakların tanınmamış olmasının toplu bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadını namus kıskacına alan yaptırımlar, geleneksel ve dinsel kaynaklara yaslandırılmakta ve bu kaynaklar çerçevesinde işlerlik kazanmaktadır. Eğitime erişebilen ve meslek edinen kadın için hem evlilik kararının verilmesi, evliliğin sürdürülmesi hem de evliliğin sonlandırılması noktasında kadının sosyo-kültürel altyapısı evliliğe olan bakış açısındaki ibreyi “zorunluluk”tan uzaklaştırmakta, aksi halde bu ibre zorunlulukta

sabitlenmektedir. Evlilik ve boşanma ile ilgili olarak yalnızca kadının değil erkeğin bakış açısının da eşitlik zemininde yapılması son derece önem arz etmektedir. Kadının birey olarak vereceği kararların anlamlı kılınabilmesi, kabul görmesi ve toplum nezdinde de karşılık bulabilmesi aynı düşünce yapısının benimsenmesiyle mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Akgül Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26): 29-50.

Aktaş Akoğlu, Ö. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklere İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1): 153-172.

Arıkan, Ç. (1996). Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Berktaş, F.(2014). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları.

Bora, A.(2008). *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Toplumsal Cinsiyet Rehberi*, Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.

Bourdieu, P. (2019). *Eril Tahakküm* (Çev: B. Yılmaz), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bulut, M. (2008). Kadınlarda Boşanma ve Kültür İlişkisi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19 (2): 111-118.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. Ve Demirel, F. (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.

Can, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (58): 888-902, DOI: 10.17755/esosder.258824.

Çelik, G. (2018). *Öldüren Erkek(lik)ler Eşine Şiddet Uygulamış Cezaevindeki Erkekler*, (2.baskı), İstanbul: NotaBene Yayınları.

Demez, G. (2005). *Kabadayıdan Sanal Delikanlıya: Değişen Erkek İmgesi*, İstanbul: Babil Yayınları.

Donovan, J. (2015). *Feminist Teori*, (Çev: A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Duyan Çamur, G., Acar, H., Acar Baykara, Y. ve Karataş, K. (2007). Boşanmış Kadınların Yaşam Öyküleri ve Yoksullukla Baş Etme Biçimleri, *Kriz Dergisi*, 15(1): 25-38. DOI:10.1501/Kriz_0000000257

Engels, F. (2017). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (Çev: K. Somer) (17.baskı), Ankara: Sol Yayınları.

Foucault, M. (2016). *Cinselliğin Tarihi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Howson, A. (2005). *Embodying Gender*. London: ThousansOaks, Calif. SAGE.

Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (Çev.: A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, Hüseyin Tapınç & F. Özbay), İstanbul: Metis Yayınları.

Karakaya, H. (2018). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Boşanma/Boşanma Süreci ve Kadın: Elazığ Örneği, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 261-291.

Pollack, W. (2002). *Harbi Delikanlılar*, (Çev. Esra Özgen), İstanbul: Dharma Yayınları.

Sancar, S.(2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Timur, S.(1972). *Türkiye 'de Aile Yapısı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Uğur, S.B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma, *Mediterranean Journal Of Humanities*, 4 (2): 293-326.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.